

Національна академія наук України
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка

Митці на прицілі

Володимир
СОСЮРА

Передмова, упорядкування текстів
та примітки Сергія Гальченка

Харків
«ФОЛІО»
2018

Біографічна довідка

Сосюра Володимир Миколайович (06.01.1898 (25.12.1897) — 08.01.1965) — поет, перекладач. Народився у селищі станції Дебальцеве (нині м. Дебальцеве Донецької обл.). Трудову діяльність розпочав у с. Верхнє (нині у складі м. Лисичанська) на Донецькому содовому заводі (1909—1911); у 1914—1918 рр. навчався в трикласному нижчому сільськогосподарському училищі на станції Яма (нині м. Сіверськ Бахмутського району Донецької обл.); 1918-й — член повстанської робітничої дружини Донецького содового заводу; 1918—1919 рр. — козак 3-го Гайдамацького полку армії Української Народної Республіки; восени 1919—взимку 1920-го — військовополонений денікінської армії; у лютому—квітні 1920 р. — червоноармієць, курсант військових політичних курсів, політпрацівник; навесні—восени 1921-го — інструктор преси при ЦК КП(б)У; в 1922—1923 рр. навчався в Комуністичному університеті імені Артема, а в 1923—1925 рр. — на робітничому факультеті Харківського інституту народної освіти; 1923—1941 рр. — займався виключно літературною роботою; 1941—1944 рр. — пропагандист при ЦК КП(б)У, старший науковий співробітник Інституту мови і літератури АН УРСР, літературний працівник партизанського штабу, військовий кореспондент фронтових газет; військове звання — підполковник. Із 1944-го — на літературній роботі.

Писати вірші почав російською мовою під впливом поезії О. Апухтіна, С. Надсона, К. Бальмонта. Перші публікації російською та українською мовами з'явилися в повітовій бахмутській «Народній газеті» (1917, березень) та в лисичанській газеті «Голос рабочего». Першу поетичну збірку «Пісні крови» під прізвиськом «Сюсюра В.» було видано на гроші командира 3-го Гайдамацького полку Омеляна Волоха (Проскурів, 1918; збірку досі не віднайдено). Перебуваючи у війську С. Петлюри, писав і друкував свої вірші в газеті «Український козак». Спогади про свою участь у

визвольних змаганнях «З минулого» опублікував у журналі «Червоний шлях» (1926, № 10), вони згодом увійшли до автобіографічного роману «Третя Рота», над яким Сосюра працював із перервами 1926—1930, 1942 і 1959—1960 рр. (у первісному варіанті, що не зберігся, роман-трилогія складався із трьох частин: 1) «Володька»; 2) «Крізь вогонь»; 3) «Поет»). Публікацію скороченого варіанта роману було розпочато навесні 1960-го в газеті «Молодь України», але призупинено вольовим рішенням тодішньої партійної номенклатури.

За життя поета вийшло понад 80 видань його творів. Перша книжка «Поезії» (1921), в якій було передруковано поему «Червона зима» за збірником «На сполох» (1921), та збірка «Червона зима» (1922) принесли Сосюрі велику популярність як співцеви недавніх революційних подій в Україні, які він намагався показати у світлі нової соціалістичної ідеології. Але щирість і винятковий ліризм його поезії засвідчили те, що навіть у художній літературі не можна оминати правдивого відображення історичних подій, свідком яких він був.

Найталановитішим твором 1920-х рр., на думку сучасників, була поема «Махно» (1924), про яку є згадка в романі «Третя Рота»: «Я написав поему «Махно», за яку стільки випив горя, що й нащадкам стане», — писав Сосюра. Поема викликала гостру критику, про що йдеться в книзі Ю. Смолича «Розповіді про неспокій немає кінця»: «Повністю вона [поема] надрукована не була, не дописана й до кінця, з'явилися, либонь, лише окремі з неї уривки. [...] Поетична сила поеми була величезна. Можливо, ця втрачена поема була одним із найдужчих Сосюриних творів», — зазначав Ю. Смолич. За спогадами дружини поета Марії Сосюри, один із варіантів рукопису поеми «Махно», боячись за життя свого чоловіка, вона віднесла 1931 р. в Державне політичне управління УСРР, про що є згадка на початку поеми «Розстріляне безсмертя» (1960) («...поему написать нову, // бо першая давно пропала // в сумних архівах ДПУ»), задумом створення якої було поновлення втраченої поеми «Махно». Повний текст цього твору не зберігся. У збірках «Осінні зорі» (1924), «Місто» (1924), «Сніги» (1925), «Сьогодні» (1925) і «Золоті шуліки» (1927) поруч із шедеврами поетичної лірики друкувалися твори, в яких були картини недавнього

трагічного минулого періоду громадянської війни в Україні 1917—1921 рр. (ліробалада «Перстень») та реалістичні образи із нової соціалістичної дійсності, в якій розчаровувався поет (поєми «Нальотчиця», «Робфаківка»). Збірку «Серце» (1931) було конфісковано після критичних звинувачень у роздвоєності таланту поета і нерозумінні ним тогочасної соціалістичної дійсності.

Великої популярності, а водночас, вульгарних критичних зауважень здобули історичні поеми «Тарас Трясило» (1925) і «Мазепа» (1928). 1929 р. в журналі «Життя й Революція» (№ 1) було надруковано перші чотири розділи поеми «Мазепа», а над рештою розділів (V—XXVI), прологом і епілогом поет працював у 1959—1960 рр. Сосюра, на відміну від деяких своїх попередників (Вольтер, Дж.-Н. Байрон, Ю. Словацький, К. Рилєєв, О. Пушкін та ін.), по-своєму трактував образ І. Мазепи. Не ідеалізуючи його як неординарну особистість, поет творив насамперед художній образ, а не політичний портрет гетьмана. Автору не можна дорікнути в незнанні історичних чи літературних джерел, що, очевидно, й дало йому змогу уникнути тенденційності у вирішенні цієї складної проблеми. Сосюра намагався розкрити психологію особистості І. Мазепи, щоб з'ясувати для себе і для читача не лише мотиви розриву із царем Петром I, але й показати справжнього борця за суверенну Україну.

У 1920—1960-х рр. деякі твори Сосюри поширювалися серед читачів у рукописних копіях (списах): поеми «Махно», «Мазепа», «Слово» (1930-ті рр.), «Розстріляне безсмертя» (1960), окремі вірші та гострі епіграми переважно на сучасників-можновладців і деяких письменників.

Творча спадщина Сосюри зазнавала постійного ревізування як із боку офіційної влади, так і вимушеного самоцензурування опублікованих творів, що вже стали хрестоматійними. Із них вилучалися національна символіка і проблематика, нівелювалися гострі проблеми переслідування української мови тощо. Навіть у поемі «Червона зима» (1921) були замінені такі поетичні образи, як «блакитний бій сердець» — на «гарячий бій сердець», а «золотосиній сон» — на «золотобарвний сон». Написаний і опублікований вірш «Любїть Україну» (1944) теж зазнав пізніших редагувань у збірці «Щоб сади шуміли» (1947). 2 липня

1951 р. в газеті «Правда» з'явилася стаття «Об идеологических извращениях в литературе», в якій піддано жорсткій критиці цей вірш.

Газета «The New York Times» 3 липня 1951 р. опублікувала статтю «“Правда” б'є по червоних», у якій давалася критична оцінка виступу офіційного органу КПРС: «“Правда” пише, що пан Сосюра неправильно тлумачить тему любові до соціалізму і батьківщини, яка збуджує в наших серцях великі патріотичні почування». Навпаки, писала газета, його вірш «викликає настрої розчарування і протесту». І. Багрянний у передмові до українсько-англійського видання вірша Сосюри «Любіть Україну — Love Ukraine» (вид-во «Україна», 1952 [США]) писав: «Відколи я знав Сосюру особисто, він все був у конфлікті з окупаційною владою через свою полум'яну любов до свого народу».

Сосюра — автор поем на біблійну тематику («Каїн», 1948; «Мойсей», 1948; «Христос», 1949; «Ваал», без вказівки на дату написання але, ймовірно, 1948— 1949), які теж не друкувалися за життя поета.

Серед невиданих книжок Сосюри опинилася і збірка «Колос викинув ячмінь», яка готувалася до друку 1950 р., коли дружину поета Марію Сосюру було репресовано. Рецензент рукопису збірки засумнівався в доцільності назви збірки: «Відомо з народної мудрості, що, коли ячмінь викидає колос, то соловей губить голос» (А. Трипільський).

Лауреат Сталінської премії (1948, за збірку поезій «Щоб сади шуміли»; 1947), Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1963, за книги лірики «Ластівки на сонці» (1960) і «Шастя сім'ї трудової»; 1962).

Помер у санаторії під Києвом, похований на Байковому цвинтарі.

Основні масиви архіву Сосюри зберігаються в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (далі ЦДАМЛМУ) (фонд № 44) та у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України (фонд № 139). Зошит із рукописами поезій за квітень 1918—лютий 1919 зберігається в архіві українського письменника А. Любченка в Торонтському університеті в Канаді.

Праці:

1. Твори, т. 1—10. — К., 1970—71.
2. Вибрані твори, т. 1—2. — К., 2000.
3. Всім серцем любіть Україну: вибрані твори. — К., 2003.

Література:

1. *Бурлай Ю.* Володимир Сосюра. — К., 1959.
2. *Радченко Є.* Володимир Сосюра. — К., 1967.
3. Голос ніжності і правди: Спогади про Володимира Сосюру. — К., 1968.
4. *Моренець В.* Володимир Сосюра. — К., 1990.
5. *Костюченко В.* Біль аж до краю дороги...: есе. — К., 2004.

«Путь моя у каміння закута...»

Зацитований у заголовку рядок Володимира Сосюри із його чи не найпопулярнішої ліричної перлини «Коли потяг у даль загуркоче...», вперше опублікованої у журналі «Все-світ» (1926. — № 17. — С. 17) і включеної до збірки «Золоті шуліки» (1927), був вилучений разом із передостанньою строфою у виданні «Вибрані поезії» (1936. — С. 74—76. Відтоді вірш друкувався і виконувався співаками як романс без цієї строфи:

Вже до серця доходить отрута...
Як старому колишнього жаль...
Путь моя у каміння закута,
і на кожному розі печаль...

Очевидно, редактору чи цензору не сподобався не лише присутній у перших двох рядках мінорний настрій, але й насторожив зміст двох останніх — відомий «вкраїнський поет» натякає на те, що він перебуває, немовби «у кам'янім мішку», тобто в ув'язненні. Згадаймо для прикладу вірш Михайла Драї-Хмари, написаний у травні 1937 р. в концентраційному таборі на Колимі:

І знов обвугленими сірниками
на сірих мурах сірі дні значу,
і без кінця топчу тюремний камінь,
і туги напиваюсь досхочу.

І клаптик неба, розп'ятий на ґратах,
і недріманне око у «вовчку» ...
Ні, ні, на вороних уже не грати.
Я — в кам'янім, у кам'янім мішку.

Умови для творчості (не побутові, звичайно) для радянських поетів були однаковими і на волі, і в ув'язненні — всюди «кам'яний мішок», з якого могли виходити у світ лише хвалебні оди, пісні, пеани, гімни, тобто лише те, що оспівує і звеличує тоталітарну систему, її вождя та керівну й спрямовуючу силу — КПРС. Але і це не рятувало від репресій — навіть найголосніші оспівувачі не уникнули всеперемелюючих жорен. Життя одних обірвала куля в застінках НКВС, другим судилося страждати і не повернутися з Колими, Соловків, Караганди, а третім — залишатися на волі, але в «кам'янім мішку». «Кам'яним мішком» могла бути навіть і власна квартира, де цілодобово очікували дзвінка чи стукоту у двері, або й психіатрична лікарня, як це не раз траплялося із В. Сосурою.

Із автобіографічного роману «Третя Рота» та із спогадів сучасників відомо, що В. Сосюра не раз перебував на лікуванні у психушках. Як правило, туди не потрапляють із власної волі...

Після нещадної критики публікації перших чотирьох розділів поеми «Мазепа» (Життя й Революція. — 1929. — № 1) В. Сосюра випустив збірку «Серце», в якій, за власними спогадами, «гіперболізував образ поета, що приходив щонаочі п'яний і бив свою біляву дружину, словом, розкладався, забувши про своє заводське оточення, з якого вийшов» (Третя Рота. — К.: Укр. письменник. — 1997. — С. 273). У газеті «Комуніст» з'явилася критична стаття «Жовта муть», яка стала сигналом для повторного «побиття» поета, а найголовніше — за розкриття роздвоєної суті його творчої і людської особистості:

Рвали душу мою
два Володьки в бою;
і обидва, як я, кароокі,
і в обох ще незнаний, невиданий хист, —
рвали душу мою
комунар
і червоний фашист.

Збірку було конфісковано, а далі — цькування «літературною сараною», голод 1933-го, позбавлення можливості друкуватися, а значить, і заробляти на хліб насущний. Все це вивело поета зі стану рівноваги. Літературні і партійні бонзи вважали це за божевілля. А ближчі літературні «побратими» обзивали В. Сосюру «літературним паразитом», який, на жаль, «не сошел с ума большевистски, а сошел с ума националистически» (Я. Городської), а його поема «Червона зима» — «махновская поэма» (І. Фефер). У 1934 р. особистою машиною В. Затонського, який ще в 1926 р. говорив на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У, що з В. Сосюрою необхідно «расправиться ножом», під охороною переодягненого міліціонера поета завезли в будинок божевільних на Сабурову дачу у Харкові. Незважаючи на ті фізичні муки, що довелося витерпіти від уколів, яких не витримувало серце, — це був свого роду порятунок від неминучих репресій.

Перечитуючи і роман «Третя Рота», і спогади сучасників, закрадається думка: чи справді мав В. Сосюра діагноз психічно хворої людини? Якщо й були симптоми якоїсь хвороби, то наскільки вони порушили нервову систему? Адже, як відомо, навіть у психіатричному «кам'яному мішку» він написав твори, які не назвеш витвором фантазії божевільного автора.

Дізнавшись на Сабуровій дачі, що деяким хворим роблять рентгенознімки мозку, В. Сосюра попросив професора Юдіна зробити і йому такий знімок, на що той, показавши собі пальцем на лоба, відповів:

— У вас здесь все в порядке.

Я:

— Зачем же вы меня здесь держите?

Він:

— Инструкции.

Мені все стало ясно.

(«Третя Рота», с. 280)

Олександр Муратов згадує, як йому довелося відвідати у післявоєнний час із своїм батьком Ігорем Муратовим хворого поета у Київській психіатричній лікарні:

«Зайти туди було дуже не просто. Довго довідувалися, хто ми, чого йдемо. Кудись телефонували, просили зачекати. Ми терпляче чекали. Врешті-решт нас впустили. Лікарня, як лікарня, відділення, як відділення. Та не зовсім. У коридорі біля палати Сосюри чергують мордаті санітари, у яких з-під халатів видно галіфе і чоботи...

Хоча нас нібито ніхто не підслуховував, все ж таки Володимир Миколайович притиснув пальця до губів, показуючи, що нічого зайвого не слід говорити. Балакали про якихось спільних знайомих, згадували їхні вірші. Сосюра попросив батька прочитати щось своє, останнє. Потім прочитав свого вірша. Тепер не пам'ятаю, якого саме.

Перед тим, як побачення закінчилося, Володимир Миколайович тихесенько витягнув з-під матраца папірці, що були складені вчетверо, і передав їх батькові. Той зробив мені пальцем, щоб я підійшов до нього, і засунув папірці мені за сорочку. І не спереду, а ззаду, за спиною. Батько був досвідченим конспіратором, бо пройшов концтабори. І був правий: при виході його безсоромно обшукали. Мене ні. Але якби і обшукали, то, безсумнівно, обмацали б тільки спереду.

Що можу сказати? Не справив на мене Володимир Миколайович враження психічно хворої людини. Бачив я людей, що несповна розуму, і до цього, і після. Це була зовсім інша картина. Те, що Сосюра тоді сказав, могла сказати тільки цілком здорова і дуже розумна людина. Але, як і більшість геніальних поетів, він не поведився як звичайні люди. Про нього у цьому сенсі розповідали багато байок» (*Муратов О. Як тебе не любити // Київ. — 2001. — № 5—6. — С. 134*).

Ще один цікавий факт перебування В. Сосюри в Павлівській психіатричній лікарні, де, як відомо, він потайки писав свої твори. Піклуючись про їх збереження, він намагався передати свої рукописи на волю, що не завжди вдавалося.

У киянина Олександра Сакуна зберігається неопублікований досі вірш російською мовою «Сибирячке», написаний 21 січня 1949 року із присвятою Олександрі Авдіївні Юр'євій, яка працювала тоді в лікарні кастеляншею. Цей вірш був, очевидно, виявом вдячності поета цій жінці за те, що вона згодилася винести з лікарні і зберегти зошит